

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1994

Nagy Péter: Bethlen Miklós és Önéletírása

Weber Antal: Petőfi gyász- és emlékdalai (Cipruslombok Etelke sírjáról)

Szajbély Mihály: Kép és árnykép: Vajda János és az utókor

*

Lukácsy Sándor: Egy toposz történetéhez (Sodomától Sidonig)

Botka Ferenc: Konkordanciák József Attila és Déry Tibor munkásságában

*

Szemle

*

Keresztury Dezső kilencvenedik születésnapjára (Bodnár György)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1994. XCVIII. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc
Dávidházi Péter
Horváth Iván

Kőszeghy Péter

Kulcsár Péter

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

<i>Nagy Péter: Bethlen Miklós és Önéletírása</i>	445
<i>Wéber Antal: Petőfi gyász- és emlékdalai (Cipruslombok Etelke sírjáról)</i>	479
<i>Szajbély Mihály: Kép és árnykép: Vajda János és az utókor</i>	492

Kisebb közlemények

<i>Pantóné Naszályi Dóra: Jegyzetek Balassi egy költői képehez</i>	507
<i>Németh S. Katalin: Ájtatos volt-e Batthyány Ádám?</i>	510
<i>Lukácsy Sándor: Egy toposz történetéhez (Sodomától Sidonig)</i>	512
<i>Sánta Gábor: Cholnoky Viktor és a magyar Shakespeare-kultusz</i>	521
<i>Botka Ferenc: Konkordanciák József Attila és Déry Tibor munkásságában</i>	538

Műhely

<i>Bartók István: Az imádság retorikája a XVII. század magyar irodalomelméletében</i>	548
<i>Varga Gyula: Arthur Schopenhauer filozófiája Reviczky Gyula elméleti munkáiban</i>	558

Szemle

<i>Szörényi László: Hunok és jezsuiták (Tarnai Andor)</i>	570
<i>Attila. The Man and His Image (Veszprémy László)</i>	572
<i>Felsőnyéki halotti búcsúztatók (Tüskés Gábor)</i>	574
<i>Iskoladráma és folklór – Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok (Monok István)</i>	576
<i>Batsányi János összes költeményei (Wéber Antal)</i>	579
<i>Taxner-Tóth Ernő: Rend, kételyek, nyugtalanság. A Csongor és Tünde kérdései (Borbély Szilárd)</i>	580
<i>Fónod Zoltán: Üzenet. A Csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945 (Berkes Tamás)</i>	582
<i>Fotográfiai Kassák Lajosról 1915-1967 (Kincses Károly)</i>	584

Krónika

<i>Keresztury Dezső kilencvenedik születésnapjára (Bodnár György)</i>	586
<i>Az irodalomértés horizontjai. Tudományos konferencia, Pécs 1994. április 21-22. (Katona Gergely)</i>	587
<i>A kegyelet az irodalmi életben. Tudományos ülésszak. Veszprém, 1994. május 13-14. (Ratzky Rita)</i>	589
<i>Beszámoló az MTA Textológiai Munkabizottságának 1994. május 9-i üléséről (Kelevész Ágnes)</i>	590

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
Ménési út 11-13.

szerkezet megmarad, a rokonoktól való búcsúzás lerövidül, az egyes szám első személyű formák helyét harmadik személyű igealakok veszik át, s megjelenik az ún. kántori kommentár, melyben a kántor beszél a halott nevében. Aszokás elhalásában szerepet játszott az egyházi tiltás és a kántortanítók tevékenységének megszüntetése.

További módszeres vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy a helyi sajátosságok alapján született megfigyelések és a más tájegységek búcsúztató hagyományaira vonatkozó alkalmoszerű utalások mennyiben általánosíthatók. Ellenőrzést igényelnek az olyan általános megfogalmazások is, hogy például „ma ez a hagyomány nem él” (9.), mert a verses búcsúztatók írását az ország eldugottabb vidékein, az erős közösségi elvárás és egy vállalkozó személy összetalálkozása következtében még az 1990-es évek elején is élő hagyományként rögzíthettük. A folklórsztkára vár az eddig összegyűlt terjedelmes anyag feldolgozása, a gyűjtés egyenetlenségeinek kikü-

szöbölése, valamint az érintkező műfajokkal (pl. siratóballada, 29.) való történeti összefüggések és a nemzetközi kapcsolatok tisztázása. Az irodalomtörténet és a folklórsztkika közös feladata a megkezdett szövegkiadó munka folytatása, a kézirat és nyomtatott búcsúztató szövegek rendszeres áttekintése, valamint a történeti énekeskönyvek összevetése a folklór gyűjtések és a vegyes műfajú népi halottaskönyvek anyagával. Jórészt tisztázatlan a halotti búcsúztató eredete, a műfaj alakulása, elterjedtsége, utóélete, formakincsének forrásvidéke, továbbá viszonya az egyházi énekirodalomhoz és más műfajokhoz. Feltárára várnak az egyházi tiltás hatásai, a személyes vonatkozások és a formulák összekapcsolási technikái, valamint a regionális fejlődés különbségei. A XIX. századi műköltészet halotti verseinek módszeres áttekintésétől és a búcsúztatókkal való összevetésétől is új eredmények remélhetők.

Tüskés Gábor

ISKOLADRÁMA ÉS FOLKLÓR

A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. Debrecen, 1989. 207 l. (Folklór és etnográfia 50.)

AZ ISKOLAI SZÍNJÁTÉK ÉS A NÉPI DRAMATIKUS HAGYOMÁNYOK

A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. Debrecen, 1993. 204 l.

Az utánpótlás nevelése, az alap kutatások elvégzése, a bibliográfiai nyilvántartás és a szövegemlékek kiadása nélkül meglehetősen nehéz bármelyik irodalomtörténeti korszak bármely műfajának történetéről tanulmányokat írni, konferenciákat szervezni, s azok anyagát kiadni. Létezik persze egyszerűbb út is: le kell mondani az irodalom történetéről (vagy általában a történetiségről), s az eddig kiadott szövegek, feldol-

gozások, elméleti munkák alapján nagyszerűen lehet érdekes, szellemdús újabb elméletet megfogalmazni, s ráadásul közben (szerencsés esetben) még jól is érezheti magát a kutató. A dolgok azonban nem ilyen egyszerűen, egyértelműen elválaszthatók. Más nemzetek feltárt irodalomtörténetére (kiadott szövegemlékeire) alapozva több, hatásában jelentős elméleti munka született, s ezek tanulságai, igazság-

tartalma megmérendő saját irodalmunk történetén is. De ha ezt nem ismerjük? – El kell végezni azt a munkát, amit a legtöbb európai nemzet már egy évszázada elvégzett, s amelyet nem lehet kihagyni, elkerülni: fel kell tárni irodalomtörténeti emlékeinket akkor is, ha sokan közülünk lekicsinylően csak újpozitivistá jelenségről beszélnek e munka kapcsán. El kell végezni ezt a munkát, hiszen amíg Európa nemzetei a múlt század utolsó harmadában és a századforduló rendre adták közre irodalomtörténetük, történelmük írott emlékeit, addig nálunk az azóta is állandósult „ez talán nem olyan fontos” szemléletből táplálkozó szűkösség azt eredményezte, hogy a régebbi magyar irodalomtörténet forrásainak nagyobb részét kéziratban olvasták egyes szakemberek, a XIX–XX. század kutatóinak nagy többségében pedig még az igénye sem alakult ki annak, hogy az irodalmi termés túlnyomó többségét jelentő manuscriptumokat kézbevegyék.

Napjainkra az is világossá vált, hogy jól szervezett, megfelelően támogatott csoportmunkával lehet csak előbbre jutni. Intézmény, támogatási rendszer, szervező egyéniség(ek), filológus szakemberek kellene tehát. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete történetében régi hagyomány, hogy sikeres vállalkozásokat a fenti módon valószínűsít meg. Klaniczay Tibor törekvései, szervező ereje, szakmai tekintélye befolyásolni tudta az országos művelődéspolitikai elképzeléseket, s jelentős mértékben koncentrálni tudták az erőket (utánpótlás nevelése, filológiai aprómunka, pénzeszközök megtalálása stb.) a rendszeres és módszeres forrásfeltárára, bibliográfiai- és kiadó munkákra. A jól megszervezett „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program keretében számos vaskos kötet jelent meg. Lendületet vett több alapvető könyvsorozat.

A magyarországi drámairodalom a XVI–XVIII. században szinte kizárólag az iskolai színjátékokra korlátozódott. A török kiűzése utáni évszázad sem volt elég ahhoz, hogy az iskolán kívüli színjátszás intézményrendszere kialakuljon. Iskoladráma azonban rengeteg maradt ránk, az előadások számát tizenötezer körülire becsülik. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének a XVIII. századi irodalom kutatását szervező és kézben tartó csoportja – Bíró Ferenc, Hopp Lajos, Kilián István vezetésével – jól össze tudta és tudja fogni a drámai emlékek kutatását is. A sok éves tervszerű kutatásnak most mutatkozik eredménye. 1984–1988-ban megjelent Staud Géza háromkötetes bibliográfiája (*A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai 1561–1773. I–III. köt.*), amelyet Varga Imréné követett (*A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. 1988.*). 1992-ben ezeket egészítette ki Kilián István, Pintér Márta Zsuzsanna és Varga Imre kötete (*A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*). Ugyanez a munkaközösség sorra publikálta a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. századi sorozatának* vaskos kiadványait: a protestáns iskoladrámákat két kötetben (RMDE XVIII/1/1–2.), majd a minorita (RMDE XVIII/2.) és a pálos (RMDE XVIII/3.) iskolai színjátékokat és a jezsuita iskoladrámák első kötetét (RMDE XVIII/4/1.).

A feltárt források mennyisége egyre több feldolgozás megjelenését tette lehetővé, illetve megszervezhetővé váltak a noszvaji iskoladráma konferenciák. A kötetek előszavai az eddigi kutatások történetét összegzik. A második noszvaji összefoglaló (1991) alkalmával előadott, Kilián István által megvont részmerleg már a feldolgozás súlypontjait, irányait jelölte ki.

Egy-egy irodalomtörténeti korszakról úgy érdemes konferenciát rendezni, hogy a korszak művelődéstörténetének

lehetőleg valamennyi szakembere ott legyen; a történetírás, az irodalomtörténet, a művészettörténet stb. nézőpontjai szembesülhessenek egymással. Ugyanígy fontos ez az iskoladráma történetének kutatásában, illetve művelődéstörténeti helyének, szerepének kijelölésekor. A szerkesztők előszavának is ez a központi gondolata – a tudományágak együttműködése –, s a konferencia is ezért lehetett jó: együtt voltak az irodalom-, a zene-, a művészettörténet, a történelem és a folklór kutatói. Az első konferencia (1988) anyagát közreadó kötetben a tanulmányok és a közlemények elrendezése részben követi az említett szakmai csoportokat, természetesen úgy, hogy ezek létjogosultsága a dráma- és színjátszástörténet oldaláról legyen indokolható.

Az „Elvi kérdések” blokk 1988-ban még csak két előadást tartalmazott (Kilián István, Szabó Ferenc), a három évvel későbbi találkozón már csaknem valamennyi előadásnak volt közvetlen elméleti (irodalomelméleti, művelődéseméleti) tanulsága is (Pintér Márta Zsuzsanna, Sepsi Andrea, Berecz Ágnes stb.) Az 1988-as konferencia – az *Iskoladráma és folklór* címmel némileg ellentétben – az iskoladráma színre vitelének kérdéseit (díszlet, zene), a liturgia és a dráma összefüggéseit, illetve az iskolai színjátszásnak egyéb színjátékokhoz való viszonyát (udvari színjáték, hivatásos színjátszás) állította a vizsgálódás előterébe.

A második noszvaji összejövétel kötetete mutatja igazán azt az eredményt, amelyet a bevezetőben említett szervezett kutatásnak köszönhetünk. Ahogy megjelentek a bibliográfiai számbavétel eredményeit közlő kötetek, az első for-

ráskiadványok, a feldolgozás szempontjai gazdagodtak, tartalmasabbá váltak. A határterületek is a vizsgálódás szemszögébe kerültek (zenés, allegorikus ceremónia (Bitskey István), megkezdődött a feltárt drámai emlékek műfaji vizsgálata (közjáték – Sepsi Andrea; nézőjáték – Demeter Júlia stb.). Az iskolai színjátszásnak az iskolán kívüli világgal való kapcsolatában beállt változásoknak sok szempontú átgondolása (a mecénás személye és az iskolai színjátszás – Knapp Éva–Tüskés Gábor; az elvilágiasodási tendenciák megrajzolása – Varga Imre) is lehetővé vált. Időben és tematikában is kitágulhatott a feldolgozás szempontrendszere: Kerényi Ferenc a hivatásos színészet történetének kezdeteit az iskolai színjátszás oldaláról világította meg, a népi dramatikus hagyományok és az iskoladráma kapcsolatát pedig öt tanulmány elemezte. Az európai dráma-, illetve drámaelmélet-irodalom hazai recepciójának vizsgálatára is több példát találunk e két kötetben: Sugár István az egri jezsuita rendház könyvtára katalógusának e témával összefüggésbe hozható tételeit elemezte, Kiss Katalin pedig a XVIII. századi Plautus-recepció történetének egy fejezetét írta meg a Mostellaria-változatok vizsgálatával.

A két kötetben kiadott negyven tanulmány tanulsága számunkra – túl az egyes előadások önmagában vett értékein – az, hogy tanúbizonysággént értelmezhetők. Tanúbizonyságai annak, hogy a közös kutatások, egy-egy művelődési intézmény (felsőoktatási kutatóhely, akadémiai intézet, könyvtár stb.) tervmunkái megvalósíthatóak. A megvalósításhoz átgondoltság, s valóban közös munka szükségeseltetik.

Monok István